

**LEWY** (418) ai

**lewy** (416), **lew** (2).

e jasne.

sg m N lewy (20). ◇ G lew(e)go (13). ◇ D lew(e)mu (3). ◇ A lewy (28), [w lew]. ◇ L lewym (15), lew(e)m (1) *KlonFlis*. ◇ f N lewą (15); -å (9), -a (1) *RejPos*, -(a) (5). ◇ G lewój (64); -ój( 12), -(e)j (52). ◇ D lewej (3) *BielKron*, *BielSpr*, *JanNKarKoch*, lewé (1) *OpecŻyw*; ~ -ój (1), -(e)j (2). ◇ A lewą (87) [w tym: -a (5)]. ◇ I lewą (22). ◇ L lewój (106), lewyj (1) *MurzNT*; ~ -ój (4), -(e)j (102). ◇ n N lewé (3); -é (1), -(e) (2). ◇ G lew(e)go (5). ◇ D lew(e)mu (3). ◇ A lewé (13); -é (2), -(e) (11). ◇ I lewym (3). ◇ L lewym (5), lew(e)m (1); -ym : -(e)m *FalZioł* (1:1). ◇ pl N subst lew(e) (1). ◇ A subst lewé (4); -é (1), -e (3). ◇ D sg f skostn po lewie (1) *BudNT Act* 21/3.

*Sł stp, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.*

1. *Mieszczący się, położony (bliżej lub dalej) po stronie serca i po stronie ręki bliższej sercu; laeovus, sinister Mącz, Calep, Cn; interior Cn* (414) :

a. *O częściach ciała (ludzkiego lub zwierzęcego)* (215) : *ZapWar* 1511 nr 2089, 1512 nr 1902, 1513 nr 2129, 1516 nr 2140, 1527 nr 2378 (8); Y też w boleniu krzyżow/ y też w denney boleści: która w lewą nogę od fleziony wftępuie/ ieft siłney pomoczy otworzona lewa płuczna żyła/ to ieft Saluatella. *FalZioł* V 59, I 48b, IV 12d, 13d, 46c, 48b (13); Ciało księdza Henrika: gdy iuz było po porażcze/ ledwej po lzoftem palczu v lewej nogi poznane. *MiechGlab* 13; *LibMal* 1551/160; [*Husarze Fedweres*] porażili Kurfiersthow lud/ y fámego ránili przez lewą twarz *BielKron* 229, 312v, 361, 375v, 465; *Mącz* 183a; Ale zbytek tey wilkości/ czyni boleść głowy w lewey fkroni *SienLek* 30, 60, 64v, 67, 114; Miłtrzu miły/ iesli wola twoiá/ proźę cię biy mię wdługą ftronę/ boć iufz máło co ná lewe vcho doftyżę. *SkarŻyw* 570; *KochPhaen* 10 [2 r.], 11, 14, 21, 24 [2 r.].

*W przeciwstawieniach*: »prawy (63), prawica (3) ... lewy« (66): *OpecŻyw* 139v, [155]; ieftli kogo na lewey czeluści zęby bolą/ tbedy wpułc te<sup>go</sup> foku w prawą nozdrzę *FalZioł* I 89a; Prawy rog ieleni Czo fám fpadnie/ iefth lepzy na lekarztwo niż lewy *FalZioł* IV 8d, I 89a, IV 17b [2 r.], V 31, 33v, 59v, 75v; *GlabGad* D3, D4 [2 r.], D7, E4; *LibMal* 1544/89 [2 r.]; Wtim prikazaniu więcey mamy nafladować páná Chriřtuffá/ nizli praw fwieczkich ktori rofkazał dobroć za złoćc oddawać/ á toc ieft dać plałc/ gdi fuknią weźmą/ albo prawey ftrony naftawyć/ gdy w lewą vderzą *SeklKat* I2v; *LubPs* hhv; Ręká iego lewa pod głową moią/ á práwicá iego obłápi mię. *Leop Cant* 2/6, *Lev* 14/15, 17, 26, *Iudic* 5/26; *BibRadz Prov* 3/16, *Cant* 2/6, *Ez* 39/3; *Goski* \*; Androgine [...] máią práwe pierři męłczyźnie á lewe żeńłkie/ Hermofrodite. *BielKron* 8, 18, 37, 50, 160, 242 (11); *KwiatKsiąż* Ov; *SienLek* 16, 39v, 54; *RejAp* 83v; *GórnDworz* P6 [2 r.], Ii3; *RejPos* 144; *BielSpr* 5v [2 r.]; *BudBib Lev* 14/16; *StryjWjaz* C3; *StryjKron* 677; *KochPhaen* 7, 11; *WisznTr* 23; *BielSen* 9, 10; *GostGosp* 72, 114; *WujNT Apoc* 10/2; KTo fie náuczy lewą ręką robić/ powiáda Philozoph/ woli iá dokońcá robić póki żyw/ nizeli práwą fie przyuczyć znou: choćiaz zřecznie/ lepiefy/ y przyřtoyniefy człowiekowi práwą ręką niż lewą robić. *SarnStat* 550, 1306.

*W charakterystycznych połączeniach*: lewa(-y, -e) biodra, cycek, czeluść, czoło, dłoń, goleń, kolano (2), kopyto (2), łysł, myszka, noga (20), nozdrza, oko (4), pazucha, pierś (2), ramię (8), rog (3), skroń, skrzydło (3), twarz, ucho (7), udo, żyła.

*Przysłowie*: iżby nie wiedziáá lewá ręká twoiá coby práwa wczyniá. *RejPos* 144.

*Wyrażenia*: »lewy bok« = *latus sinistrum PolAnt* [szyk 16:14] (30): *ZapWar* 1521 nr 2265; Też wino [...] s kwieciem bagnikowym/ iefth dobre pić naprzeciwkho zatkaniu y boleŃci lewego boku gdzie iefth fleziona *FalZioł* I 135b, ++3b, I 48b, III 14b [2 r.], 24d, IV 24b (14); Czemu w łamym człowiecze ferce iefth przy lewym boku gdiż v bydląt inŃzich leži w poŃrzotku. *GlabGad* E3, D4; *BibRadz Ez* 4/4, I 418c marg; *BielKron* 96, 400; *SienLek* 11v, 27 [2 r.], 93v, 96; *BudBib Ez* 4/4; *CzechRozm* 135; Widziałem w Allexándryiey opuchłe/ y na boki lewé choré/ ktorzy ziemię z Egiptu wżywáli/ [...] boki/ y pierŃi námázuiąc/ á znáczná pómoc odnoŃzác. *Oczko* 17; *StryjKron* 677.

»lewa ręka« = *laeva Mymer*<sup>1</sup>, *Mącz*; *sinistra Mącz*, *Calep*; *scaeva Mącz* [szyk 64:26] (90): *ZapWar* 1503 nr 1926, 1927, 1504 nr 1920, 1505 nr 1994, 1508 nr 1991 (21); *OpecŻyw* 139v, [155]; *Mymer*<sup>1</sup> 22v; Też BaŃilica na lewey ręce takiefz pod Meddijaną dobrze od barwierza zacięta/ boleŃci fleziony/ żoładka gafi. *FalZioł* V 58v, V 33v [2 r.], 58v, 59, 59v, 76v; *GlabGad* D3, D4 [3 r.]; *MiechGlab* 12; *LubPs* hhv; *KrowObr* 124; *Leop Lev* 14/15, 17, 26, 29, *Iudic* 5/26, *Cant* 2/6; *BibRadz Prov* 3/16, *Cant* 2/6, *Ez* 39/3, 3.*Esdr* 4/30; iáko w ten czás noŃili zápony s pierŃcionki ná lewey ręce *BielKron* 99v, 18, 37, 50, 160, 242 (11); *KwiatKsiąż* Ov; *Scaena* [!], Latine dicitur sinistra, Lewa ręká/ mańká yáko niktórzi zową. *Mącz* 370a, 183a, 395b, 448a; *SienLek* 23, 39v, 54; *GórnDworz* P6 [2 r.], Ii3; *RejPos* 144; *BielSpr* 5v [2 r.]; *BudBib Lev* 14/15, 16; *StryjWjaz* C3; *SkarŻyw* 558, 560; *KochPhaen* 4; *WisznTr* 23; *BielSen* 9, 10; *Calep* 983a; *Phil* D; á ten [obyczaj jest] iákoby *monŃtroŃsum* kto lewą ręką robi. *SarnStat* 1306, 155, 550 [2 r.], 1306 [2 r.].

»lewa strona« [w tym: na lewej stronie (11), w lewą stronę (3), przy lewej stronie (2)] [szyk 18:1] (19): Iako ya Iakvbowy nyezadal rany krwavey wsya w lyewą stroną *ZapWar* 1517 nr 2196, 1518 nr 2205; KOŃć bywa naydowana w ferce Ieleniem przy lewey Ńtronie ferca *FalZioł* I 95d; Abowiem melankolia lewą Ńtronę głowy póŃpolicie trapi. *FalZioł* V 7v, I 48b, IV 8c, V 7v, 31, 75v [2 r.]; *GlabGad* D7, E3, E4; *LibMal* 1547/129v; *SeklKat* I2v; Serce z płucámi w lewey Ńtronie/ á pod nimi Ńledzioná. *SienLek* 16, 23, 100; *SkarŻyw* 570.

*Szereg*: »(tak) prawy, (a, albo, i, jako (i)) lewy« [szyk 12:5] (17): *ZapWar* 1505 nr 2003, 1508 nr 1991, 1512 nr 1902, 1520 nr 2259, 1521 nr 2265, 1550 nr 2613; *FalZioł* V 5, 13v, 66v; *KrowObr* 124; *BielKron* 155; *Ambidexter*, Który ták lewey yáko y prawey ręki wżywa. *Mącz* 7c; *SienLek* 11v, 117; dał im [Pan Bóg] dziwnego mężá Aodá/ lyná Gery/ ktorzy ták ná práwą/ iáko ná lewą rękę/ gotow był. *SkarŻyw* 558; *KochPhaen* 18; *Calep* 59a. [Ponadto w przeciwŃstawieniach 66 r.].

*W przen* (3) :

*Zwrot*:»rozsádek dáć między prawą lewą ręką« = *rozeznáć co dobre, a co złe* (1): to trzebá z wyrokow Bogá łamego wiedziéc/ iż dziatki máte/ n e tylko o grzechu/ o káiániu/ o wyznániu/ o wierze/ nie niewiedzą: ále zgołá nie znáią dobrego y złego/ áni mogą rozłádku dáć między prawą y lewą ręką *CzechRozm* 258v.

*Wyrażenie*: »lewa ręka« (2): *CzechRozm* 258v; A iáko o Hetmány/ wodze y ludzie RycerŃkie iezdne/ [...] nie trudno: ták y o pielze łácnoby było/ gdybychmy iedno chcieli á ćwiczenie przyŃtápiło. Czegoby nam bárzo potrzebá/ boby nam práwie przybyłá lewa ręká do práwey *VotSzl* C.

**Szereg:** »lewy, (i) prawy« [szyk 1:1] (2): ále we wŕzyŕtkich rzeczách zálecaymy nie ták iáko fludzy Boży/ w wielkiey ćierpliwoŕci [...] przez horęža ŕprawiedliwoŕci po práwey y po lewey [*per arma iustitiae a dextris et a sinistris*] *Leop* 2.*Cor* 6/7 [*Nawiązanie do uzbrojenia: miecz w prawej, tarcza w lewej ręce; dobrze uzbrojony, zawsze gotowy do walki*]; *VotSzl* C.

**α.** *W funkcji rzeczownika:* »lewa« = *lewa ręka* (1): [Lewa et lewicá/ Laeva sinistra, scaeva. *Volck* Kkk2v.]

**Szereg:** »zarownie lewa jako prawa« (1): Y popiŕfano ich z pokolenia Beniámin [...] dwádzieŕciá y pięć tylięcy: procz obywatelów miáŕthá Gábáá/ ktorých było ŕiedmŕ fet mężów bárzo mocnych/ zárownie lewą iáko práwą [*ita sinistra ut dextra*] bijących *Leop* *Iudic* 20/16.

**β.** *Przeznaczony na lewą część ciała* (3) :

*W przeciwstawieniu:* »lewy ... prawy« (3): tzwárty Hádryanus Papieŕz bárzo ŕię był oto ná Ceŕárzá Fryderyká rozgniewáŕ/ iż mu nie práwe/ ále lewe ŕtrzęmie v nogi trzymaŕ/ gdy ná koniá wfiádaŕ. *KrowObr* 34 [*przekład tego samego tekstu NiemObr*]; *BielKron* 387; *NiemObr* 168.

*Wyrażenie:* »lewy bot« (1): [*Jagiello*] gdy s przygody pirwey lewy both áŕbo trzewik obuŕ niŕ prawy/ on dzyeń niefortunny mnimaŕ być *BielKron* 387.

**b.** *O usytuowaniu w przestrzeni* (199) : *BielSat* C3v; (*naŕt*) Rozmowá nowych Proroków/ dwu Báránów o iedney głowie (-) [...]. Bárán Lewy mowi. *BielRozm* 10, 16, 24, 30, 32.

*W przeciwstawieniach:* »prawy ... lewy (2); prawa (strona) ... lewa (strona) (62); prawy (rog) ... lewy (rog) (22), lewa (strona) (3); prawa ręka ... lewa (ręka) (5), lewa strona (2); skrzydło lewe ... prawe (2); prawy bok ... lewy, lewa strona; lewa strona ... prawica« (98): *ZapWar* 1522 nr 2287; *FalZioł* V 44v; *LibLeg* 10/95; *HistAl* L3v; *MurzNT* *Matth* 25/41; Od lewey ŕtrony thwoyey tyfiác ich odpádnycy/ Práwicá twá odráziŕz dzyeŕięć tyfiác ŕnádnye *LubPs* V; *GroicPorz* ff2v; *KrowObr* 15v; *Przynim* theŕ ŕthánęŕi Mátáthiás/ Sámus/ [...] y Báŕlámus/ po práwey ręce: á po lewey ŕthronie/ Fáldeus/ Miŕáel *Leop* 3.*Esdr* 9/43, 2.*Reg* 16/6, 4.*Reg* 11/11, 1.*Par* 6/44, 4.*Esdr* 11/35, *Ez* 21/16, 1.*Mach* 5/46; *BibRadz* *Gen* 13/9 [2 r.], *Ex* 14/22, 3.*Reg* 22/19, 2.*Par* 3/17 [2 r.], 4/6, *Ez* 21/16, 23/33; *OrzRozm* Ev; W iednym woŕŕku rog práwy ŕprávowaŕ Báciány. Lewy rog zoŕtáwiono było Woiewodzie Siedmigrockiemu ŕprávowaŕ *BielKron* 307v, 11 [2 r.], 34, 101v, 244v, 275 (15); *Mącz* 124c, 183a; *SienLek* 191; *HistRzym* 70v; Wdowy niechay wfiadáia/ ná Tureckie konie/ Męŕátki ná báchmáty/ im ná práwey ŕtronie. Záŕie po lewey ŕtronie/ ŕtáná náŕze corki *BielSat* L3v; Gdy nie woŕŕká máia/ z obu ŕtron potykáŕ/ thedy ty maŕz ŕkrzydło ŕwoie lewe áŕbo rog odŕoŕzyć opodaŕ/ od nieprzyacięŕŕkiego práwego *BielSpr* 20v, 4 [2 r.], 5, 8v, 14, 17v (42); *BudBib* 4. *Esdr* 7/7, 11/35; *ModrzBaz* 56v, 104; *StryjKron* 71; *KochPhaen* 2; *KochSz* A4; *BielSjem* 26; *WujNT* *Luc* 23/33; *SarnStat* 189; Te zamki ŕá od Egru tu po lewey ręce/ Ku Koŕzicom á záŕię copo práwey ręce. Eciet/ Kaŕów/ Iŕeręncz *CzahTr* Hv.

*Wyrażenia:* »brzeg lewy« (1): Narew y z bráciá/ wnet ŕię rozgniewála/ A inŕzá drogá pŕynác ŕię wezbrála. Więć mieyŕce ŕádu ná brzegu ná lewem Názwano GNIEWEM. *KlonFlis* G4v.

»lewa ręka« [w tym: *po lewej* (7), *na lewą* (6), *na lewej* (1), *z lewej* (1)] = *ad laevam, in laevam, laevorsum, a sinistra, sinistrorsum* *Mącz* (23): ná lewey ręce była ona ŕadzawká ktorá zwano probaticá piŕcina. *BielKron* 265; *Versi ad laevam potebamus* *Colonium*, Vdawŕzy nie ná lewą rękę pochadzáliŕmy

ku Kólnu. *Mącz* 183a; A sinistra, Z lewey ręki/ po lewey ręce. *Mącz* 395b, 183a, 395b [4 r.], 459c; *KlonFlis* F2. Cf *W przeciwstawieniach*, »od lewej ręki do prawej«.

~ *Wyrażenie przyimkowe*: »na rękę lewą« = *na odlew* (1): Fryczu nieboże przybliżyć się męką/ Nie iedną ná cię gotuie się ręką [...]. Miew się nieboże/ być nie wziął cholewą/ Ná rękę lewą. *KlonFlis* G4. ~

»lewy(-a, -e) rog, strona, bok, skrzydło« = o szyku wojskowym [szyk 55:8] (31:28:2:2): *BielKron* 384, 411v; Szoftha Rotá ná przodku czołá łtawála po lewey łtronie/ tákież przed Orłem y znáki Cefarłkami. *BielSpr* 12, 14, 18, 18v [2 r.], 20v [3 r.], 21v (13); W tym Woyciech Sampolenłki/ y Bernhard z Potoku/ Smiele Litwę z lewego rátowáli boku. *StrykKron* 732, 230 [2 r.]. Cf *W przeciwstawieniach*.

»lewa strona« [w tym: *po lewej* (38), *na lewą* (19), *na lewej* (12), *z lewej* (12), *od lewej* (2), *w lewą* (1); w tym: *czyja* (5), *komu* (5), *czego* (3), *od czego* (2)] = *ad sinistram Vulg, Calep; a laeva, a sinistra PolAnt; ad laevam Mącz; laevorsum, sinistrorsum Calep; a sinistra, sinistra parte, a a. in sinistro latere JanStat* (89): *FalZioł* V 20b; *LibLeg* 11/83v; *LibMal* 1547/129v; pothym łie obroćili ná lewą łthronę do Indiey *HistAl* I2; *Leop Ez* 16/46; Przez ten łen [...] rozumie Sámáryą/ która łeży od Ieruzálem po lewey łtronie *BibRadz* I 418c marg, *Gen* 14/14, *Ios* 19/27, *Iudith* 2/10; Pothym gdy przyłżło pacem całowác/ odfłpác z lewey łtrony Bífkup Wrocłáwłki bo po lewey łtronie krolowi chodłł *BielKron* 330, 330 [2 r.], 331, 332, 365v, 373 (11); Interior vicinus, Sáfıad ná lewą łtronę. *Mącz* 493d, 350b; *HistRzym* 71v, 94v; *BielSpr* 68; *SkarŻyw* 98; *KochPhaen* 6; *Calep* 578b [2 r.], 983a [2 r.]; *WujNT Act* 21/3; *SarnStat* 1090, 1094, 1110 [2 r.]; Z lewey mu łtrony Cymbriyłki przyładek (Ták przedtym zwano) lecz czałow porządek Dánią zowie *KlonFlis* Dv, Fv, G2v, G3v, H. Cf *W przeciwstawieniach*, »od prawej strony do lewej«.

*Szeregi*: »prawy i lewy« (1): Ma kazać baba onym Stolczem chwiać: na prawą j na lewą łtronę *FalZioł* V 20b. [Ponadto w przeciwstawieniach 98 r.].

»od lewej (ręki) do prawej (ręki) (a. ku prawej ręce)« [szyk 4:4] (8): To /é/ piérwłzé, które łełt náznáczoné z krélką od prawey ręki do lewéy, *saluo iudicio* páná Kochánowłłkiego, mnie łie nie zda *JanNKar* E3v, E3v, E4, Fv, F2 [2 r.]; *JanNKarKoch* D4v [2 r.].

»od prawej strony do lewej« = o kierunku pisma (1): Ten też Zydy pífác náuczył od prawey łtrony do lewey (marg) Obyczáy pífánia. (-) *BielKron* 96v.

*W przén* [zawsze w wyrażeniu: »lewa strona«] (9) :

*W przeciwstawieniu*: »prawy ... lewy« (6): W drugyey łpráwie ná człowieká/ Przydzye ze dwu łtron opyeká/ S prawey dułzá z lewey ciáło/ Káźdeby go z nich mieć chciało *BielKom nlb* 6; *Leop Is* 9/20. Cf *Zwrot*.

*Zwrot*: »nie odchylać się itp. ani na prawą ani na lewą stronę« = *trwać przy swoich zasadach, w swoim postępowaniu; non declinare neque ad dexteram, neque (vel) ad sinistram Vulg* (4): *Leop Deut* 5/32, *Ios* 1/7; áni łiema [król] w pychę podnołć nád brácią łwoię/ áni łie łklániác ná łtronę prawą áni lewą *BielKron* 44v; wedle ktorego [prawa] prołtą drogą łpráwowác łie przykazał/ nieodchylájąc áni ná prawą áni ná lewą łtronę. *WujJudConf* 74v.

*Szeregi:* »i na prawą, i na lewą stronę« = *wszędzie* (2): A oglądam fie [!] to náprwą to nálewą ftronę ábych wždy kogo vpátrzył ielli by mię też kto miał wołą ráutować *RejPs* 210; bo y ná práwą y ná lewą ftronę przeniknieš *KuczbKat* 391.

»i z prawej, i lewej strony« = *zewsząd* (1): y z práwey y lewey ftrony dobrze był cnotámi świętymi oftrożony *SkarŻyw* 230.

*Przen:* *Gorszy; mniej znaczący, mniej ważny* [zawsze w wyrażeniu: »lewa strona«] (2) :

*Zwroty:* »na lewą stronę opuścić« = *porzucić, pozostawić* (1): Bo chcézli być pocźciwym/ iuž márne pożytki/ Mušisz ná lewą ftronę iuž opuścić wšytki. *RejWiz* 102.

»przeskoczyć na lewą stronę« = *zmienić się (o czymś z natury dobrym)* (1): Ieden iešt wyrok Páńfki/ prawdá nie fáłszywa: Zgadza fye záwłze z łobą prawdá iego żywa. Nie przesłkoczy ná lewą ftronę z mieyfćá łwego *ZawJeft* 34.

**α.** *W funkcji rzeczownika:* »lewa« = *lewa strona* (4) : Obręcz czyrwona ná przodku/ głowy bol známienuie. Czarna w lewey. *SienLek* 27v.

*W przeciwstawieniach:* »na prawą ... na lewą; po prawej ... po lewej« (2): *BielKron* 330; także thež y owi co ná zad fтали mogą vcźynić/ thákiež fie rozwiešć/ iedną ftronę ná práwą á drugą ná lewą *BielSpr* 72.

*Wyrażenia przyimkowe:* [»w lew«: Gdy wyżeł zá nim [zajqcem] fkowyczy/ Nietrzymay chártá ná fmyczy. Niech w twarz z boku práwego zábieżą mu owi Chárći/ á w lew zás drugie pušćisz ku źwierzowi. *BielawMyśl* D4.]

»na lewą« (1): *BielSpr* 72 cf *W przeciwstawieniach*.

»po lewej, po lewie« (1:1): *BielKron* 330; A gdy fię vkazał Cypr/ oftáwiwšy y po lewie [ad *sinistram*] płynęlišmy do Syryey y przyštąpilišmy do Tyru. *BudNT Aet* 21/3; [W mili wielkiej od Hieruzalem po lewie niedaleko drogi jest zamek Saula, Gaba *RadzPodróż* 49].

**2.** *Nieprawy, zły* (2) :

**α.** *W funkcji rzeczownika* (1) :

*Szereg:* »i lewy, i prawy« (1): Lutość y fpráwiedliwośc/ wšytkie twoie fpráwy/ A przed twemi oczymá y lewy y práwy. *SzarzRyt* B3.

**a.** *Niesprawny, niedorzeczny* (1) : Si mens non leva fuisset. By vmysł móy nie lewy był/ to yešt by było dobre baczenie we mnie/ bych był ná ten czás przy rozumie. *Mącz* 183a.

\*\*\* *Bez wystarczającego kontekstu* (2) : Laevus, Lewy. *Mącz* 183a, 395b.

Cf **LEWORĘKI, [NIELEWY]**

KN, ZCh